# ZBIOR
## TYGODNIOWY
## *Wiadomości Uczonych.*

w Krakowie Roku P. 1784.
*Dzień* 11. *Kwietnia.*

Num: 11.

---

### SZTUKI CHYMICZNE.
*Jak ſtopić pieniądz w łupinie Orzecha.*

Trzeba zmięſzać trzy drachmy saletry, iednę drachmę siarki, y iednę ciękich trocin zetrzeć náproſzek, tego proſzku wſypać cokolwiek do łupiny orzechu Włoſkiego, potym włożyć weń mały pieniądz srebrny ná ten koniec zgięty w taki ſpoſob, żeby ſię onego brzegów nie dotykał, ná ten pieniądz naſypać znowu trochę owego proſzku y zapalić go wąglem zarzyſtym Proſzek, ow zapali ſię natychmiaſt, wy-

buchnie z natężeniem, zkąd taka naſtąpi gorącość, że ſię ow pieniądz prawdziwie topnieiącym ſtanie, tak źe go w małym ziarku na dnie owey łupiny orzecha ſtopiony znaleść będzie można. *Baume Experim: Chym: w 1. Części.*

---

## *O Stanie niektorych przednieyſzych Państw w Azyi, Affryce y Ameryce.*

Chyna albo Sina która ſkłada iednę Część Azyi wſchodniey, trzyma tu pierwſze mieyſce, Chynczykowie ſą iedynym Narodem na świecie, którzy od niepamiętnego czaſu Imie ſwoie, kſztałt Rządu, Religią y Obyczaie utrzymywali zawſze, y u których prawie żadne nie zaſzły godnieyſze uwagi rewolucye, wyiąwſzy owe przeſzłego ſta lat, pod czas którey od Tatarów całe Panſtwo zdobyte y w moc wzięte ieſt, lecz y to mało co odmiany ſprawiło, y Chynczykowie do niewoli przyzwyczaieni, znoſzą chętnie jarzmo Tatarſkie, - - Chyna ſama wynosi około 70,000. kwadratowyeh mil, Tartarya zaś do niey należąca 40,000. Zatym Chynſki Cęſarz poſiada daleko więcey Krajów, aniżeli wſzyſtkie potęgi

Euro-

Europeyſkie, wyiąwſzy ſamą tylko Moſkwę, y w prawdzie więcey ieſzcze poddanych

Chyna ieſt iedna z nayżyznieyſzych Państw na świecie, z tym wſzyſtkim chandel ich ieſt ſłaby, y nie tylko poſtronnym ale nawet poblıſzyſzym Sąſiadom nieużyteczny. Co ſię przed laty rozumiało z powieści o Chynczykach, iakoby byli naymędrśi, nayſzykownieyśi, y nayuczeńśi; między nayoświeceńſzemi na ziemi, nie zgadza ſię także z prawdą.

Ich utrzymowanie, iakoby względem oświecenia, Europeyczykowie iedne tylko mieli oko, inne Narody wcale były ślepe, a Chynczykowie tylko ſami obiema patrzali oczyma, ieſt to naybiednieyſze chełpienie ſię, ponieważ coby im naywięcey przyznać trzeba ieſt to, że między wielością innych nie Europeyſkich Obywatelów, ledwie tym są, co małpy między innemi zwierzętami. Nie trzeba tylko niektóre okoliczności z Dziejów ich uważyć, żeby dociec, iakiey ważności ieſt wyobrażenie które czynią o ſobie. Przechwalaią ſię iakoby w Matematycznych umieiętnosciach byli Me-

 trami,

trami, á poſtaremu Matematyczne roboty które w Europie każdy Uczeń który ſię ná to uſadzi mogłby dokazać, byli u nich niedawnemi czaſy coś nowego y dźiwnego.

Szczycą ſię że proch y żeglugę morſką wynaleźli pierwey niż Europeyczykowie, á poſtaremu, nie widzieli ani iednego ieſzcze dotąd okrętu woiennego, takiego iaki był lyniowy o 60 armat, ná którym ow ſławny Anſon, który przed 40 lat świat opłynął wpadł do Kantonu, y ſkoro nie chcieli dopuścić mu żywności potrzebney, przymuſzonym ſię widział pogrozić im, że Miaſto ich y Fortecę zniſzczy do grontu.

O Ich męſtwie y ſztuce woiowania, naywyraźnieyſzym dowodem ieſt wpadnienie Tatarów w przeſzłych ſtu leciech. Ich około 200 mil Niemieckich długości ograniczenie ſię murem, iako też prawie niezliczone woyſko króre mieli w pogotowiu, nie mogło zaſtąpić temu, iżby całe ich Państwo nie zoſtało zdobyte. Krotko mowiąc: Chyna względem wielkości ſwoiey y bogactw, naynieuważnieyſzym z Państw ieſt ná świecie, które nas Europeyczyków dla tego intereſsuie, że rocznie,

nie-

niezmierną liczbę srebra, którego doſtaiemy z Ameryki tam zaſyłamy, żebyśmy za nie w zamian otrzymali Herbatę Porcylany, iedwab, igraſzki y inne rzeczy które po części mamy ſami, częścią bez nich ſię obeyść możemy. Chandel ten wzbogaci Ceſarza Chyńſkiego który procz tego więcey ma dochodów niż wydatków, tak dalece; że rocznie iak mowią, wielką kwotę srebra w Tartaryi zakupywać roſkazuie.

---

*Państwo Japońſkie* Składa ſię z rozmaitych więkſzych y mnieyſzych wyſp, które razem wzięte prawie taką wielkość wynoſzą iak Francya, á ieſzcze ludnieyſze są: Religia ieſt Pogańſka á forma Rządu iak w Chynach Deſpotyczna. Przed laty prócz Swieckiey Zwierzchności miała y Duchownego ktory ſię zwał *Dairo*, ale już od dawnego czaſu ſtracił ſwoią powagę y niczym więcey nie ieſt, á to tylko prawie znaczy co wielki Mufti w Pańſtwie Tureckim,

Prócz Chynczyków y Hollendrów z żadnego tam Narodu nie przychodzą, iako y nie warto tey pracy żeby ſię z tak grubym y okrutnym związać Narodem,

któ-

który swoich produktów sam potrzebny iest, á bez postronnych obeyść się może, tak dalece, że chandel tam prowadzony małoby się stał użytecznym.

Prócz tego wszystkim Chrześcianom pod utratą życia, wyrokiem Państwa zakazano iest tam się udawać. Szczegulnie tylko posyłaią tam ná czas niektóre okręty, które cherbatę miedź, trochę złota lakierowane rzeczy y insze ztamtąd biorą, onym pozwalaią Japończykowie tego chandlu, gdyż iak sami mowią: oni nie są Chrześcianami ale tylko Hollendrami.

Panuiący w Indostanie którego pospolicie wielkim Mogułem zowią, posiada w prawdzie tyle Kraju iak Chyna, lecz teraz w rzeczy samey tylko po imieniu, bowiem od 40 lat, skoro Cesarz Perski Państwa iego popustoszył, y same Stołeczne Miasto *Delfi* opanował ná reście samego wielkiego Moguła wziął w niewolą, bardzo wielu z jego Obywatelow przednieyszych, uczynili się niepodległemi, wiele przedtym podległych narodów odzyskali swoią wolność, á Angielczykowie, którzy naymniey pół roka maią iazdy, niżby do Państw jego dostali się, z naypiekniey szych

Pro-

Prowincyi jego Pańſtwa Bengal: podbili pod władzę ſwoią. Teraz zatym Pańſtwo Indoſtańſkie ieſt iednym z nayſłabſzych, á wielki Mogoł prawie pośmiechem poſtronnych y ſwoich właſnych poddanych, którego przodkowie przed lat 500 połowę świata naſtraſzyli, Rosſyią ſame ſobie podbili, á Polſkę, Sląſk, Morawy, y Węgry ſpuſtoſzyli.

*Perſya* Krora ieſzcze 500 lat przed Narodzeniem Chryſtusa iednym z naymocnieyſzych Pańſtw ná świecie była, y w tych nowych czaſach ieſzcze wielką Rolle grała, ieſzcze przed 50 lat zruynowała Indoſtan do ſzczętu y była poſtrachem Pańſtwa Tureckiego, lecz przed 30 lat ſtała ſię boiowiſkiem roſterków wewnętrznych: ile że zawſze wſpołubiegaiący ſię drugiemu Koronę trudnił, wſzakże dotąd zdaie ſię doſyć bydź ſpokoynym, y ow teraźnieyſzy Wielko-Rządca ma więcey względu, niżeli jego nayblizsi przodkowie. Wpływanie y chandel który z ſwoim naybliżſzym Sąſiadem Ceſarzem Tureckim utrzymuie, doſyć ieſzcze ieſt znaczny. Lecz gdyby mu ſię woyna zdarzyła w Europie, byłoby dla niego niebeſpieczno, zwłaſzcza że między Perſami y

Tur-

Turkami, lubo obydwa przywiązani są do Religii Machometańskiey, z przyrodzenie wielką iest nienawiść.

*Marokko* iest nayznacznieysze Państwo w całey Affryce które iedynie związek utrzymuie z Państwami Europeyskiemi. Kraie które Sułtan posiada, co do wielkości lecz nie ludności rownaią się Niemieckiemu Państwu, Czeskiemu, y Sląskiemu. Z Hiszpanią która ma przy brzegach tego Państwa niektóre Fortece, y z Anglią naywięcey przestaie, iednakże z pierwszą więcey dla sąsiedztwa niż z przyiaźni, bowiem skoro przodkowie Marokanow Maurowie z Hiszpanii, którą posiadali wypędzeni zostali, nieprzyiaźni ku Hiszpanom tak głęboko się wkorzeniła, że nierychło im przyiść do przyiaźni szczerey. Teraźnieyszy Rządca okazuie się być dosyć rozsądnym y dobrze myślącym Panem, o czym nie tylko wiele dobrych ułożeń y rządow, w którym Państw o swoie utrzymuie, ale też przyiacielski y chandlowny zw ązek, w który z dworami Hiszpańskim, Neapolitańskim, Florenckim &c. wszedł, znać daią.

*Abyssynia iest* wielkie Państwo y nay-

nayżyznieyſze w Affryce, Rządca iey panuie bez ograniczenia, y byłby bardzo potężnym Monarchą, gdyby tylko Kraje iey nakſztałt Europeyſkich ułożone były, lecz gdy tego nie maſz, nad to procz Tureckich Prowincyi, które przez bezdrożne puſtynie od niego ſię oddzieliły, nie ma żadnego sąſiada, któryby mu uroſt, ani portu morſkiego. przez któryby ſię z poſtronnemi mocarſtwy mogł złączyć; zaczym Abyſsynia ieſt Państwo takie; o które nie wiele ſię troſzozą inne, tak właśnie iako y tamże mało co albo nic nie wiedzą o Państwach innych; Abyſsyńczykowie są po części do Chrześciańſkiey Religii przywiązani, ale y to nie ſprawiło w nich większego związku z Europeyczykami iak tylko ten. że czaſami Miſsye do nich z Rzymu wyſyłane bywały.

*W Ameryce* przed kilko laty powſtała nowa RP. z 12 Kolonii ſkonfederowanych ſkładaiąca ſię: która uwagi godna ieſt. Ieſt ieſzcze w ſwoim dziecińſtwie, lecz czy urośnie y wzmocnieie, czas to pokaże. A jeżeli ſię to ſtanie iako ſię iawnie zanosi na to, byle tylko wewnętrzne kłotnie y zewnętrzne wielu Państwa a wſzyſtkie mocne umowy, nie były

iey

iey ná przeszkodzie, tedy zaiste żadne Państwo w innych Częściach świata nie będzie miało tyle do czynienia z Europą iak ta RP. Już odtąd zaczyna się ta kommunikacyą wszystkie Państwa Europeyskie, które handel utrzymuią z Ameryką, staraią się usilnie o przyiaźń tych ziednoczonych Kolonii. Wielom wybicie się tych Prowincyi na wolność nie iest w prawdzie pomyślne, y mniey ieszcze będzie w dalszym czasie. Handel Angielski od tego czasu, iak Hollandya wzmogła się upadł dużo y nie przyidzie rychło do tey wielkości, w którey był gdy Hollandya słabą ieszcze była, y handel iey nie był ieszcze tak rozszerzony. Francyą y Hollandyą, którzy Amerykę tak mężnie wsparli, może toż samo spotkać.

---

## Z FILOZOFII MORALNEY.

*Ludziom Wielkim przystoi łaskawość.*

Z jakąkolwiek przemożnością y potęgą wystawiemy tylko sobie Jednorządcę lub człowieka ná godności wielkiey, nic takowego nie wymyślemy coby mu bardziey przystało iako łaskawość, co mowię: łaskawość y dobroć, tym więcey mu okrasy

y oka-

y okazałości dodaie, im większa mu moc y władza poruczona ieſt, co iako między wielą rozlicznemi zwierzęty (natura bowiem także Króle wynalazła) tak oſobliwie między pſzczołkami widzieć ſię daie. Tych Król nayprzeſtronnieyſze ma mieſzkanie, á to ieſzcze po śrzodku y ná mieyſcu naybeſpiecznieyſzym. Nad to ſam nie pracuie, iedno pracuiących dogląda; toż gdy Króla utracą, cały ſię roy rozſypuie, nigdy nad ſobą więcey nie cierpią iako iednego, a o lepſzego boiem ſię roſprawuią.

A do tego poſtać Króla ieſt kraśnieyſza, który ſię od pſzczoł innych iuż wielkością, iuż urodą znacznie rożni. Naygniewliwſze y wedle zdolności ciała naywalecznieyſze są pſzczoły, y żądła ſwe w ranie zoſtawuią; Król zaś sam nie ma żądła. Nie dozwoliła mu natura być żwawym, ani ſzukać zemſty, przeto pociſk mu odięła, y gniew iego bezbroyny uczyniła. Nie mały zaiſte przyklad ludziom na godnościach wyſadzonym, w małych w prawdzie rzeczach wynurza ſię naturą lecz ważne nauki przez takowy drobiazg podaie.

---

*Człowiek mądry nie ſzczyci ſię z ſwoiey zacności.*

Ucho-

Uchodziło to przeszłych wiekow, że się wielcy ludzie chwalili sami, y ta ich pochwała, lubo przez usta własne przechodziła, niemnieyszą iednak miała zaletę. Lecz w tym wieku który żyiemy szczycić się wszędzie y żebrać nieiako pochwał od tych z któremi się obcuie, nie iest to sposob ich pozyskania. Kto kupuie sobie powagę za taką cenę, to iest z naprzykrzeniem y natrętnie, nigdy iey prawdziwey nie nabędzie. Napatrzyć się można codziennie pięknego rozumu y wysokich nauk ludzi, którzy tyle starania zażywaią żeby się utaili, ile go drudzy podeymuią żeby się pokazać. Zdobyć się na iakie piekne dzieło, czy to na czele Woyska, czy to w Zgomadzeniu znakomitych osob, popisać się dobrze w iakiey okazyi, wypełnić powinność swoią z honorem, przyznać trzeba, że to wszystko zasługuie na powagę, ale dopominać się oney od ludzi y wymuszać gwałtem z ust cudzych, żeby nas ztąd chwalono, iest to sposob iak bardzo podły, tak też bardzo niepewny. Mowić można, że w Polszcze mianowicie w tym wieku, ludzie uczeni y na urzędzie będący, iednym niemal krokiem zarowno chodzą, iest ich tąm siła, iak z tey tak z owey

owey miary, tak dalece: że trzeba coś pokazać nad zwyczay osobliwszego, żeby się dopomnieć słusznie pierwszeństwa; mowić się zwykło pospolicie, że człowiek nie może mieć żadnego zaszczytu, ieżeli nie iest na urzędzie y nie ma sposobu przysłużenia się komu. Z tym wszystkim kto figury nie czyni na świecie, że nie ma ani bogactw ani powagi, niech ma rozum tylko y wysoką naukę, á natych miast przyznaią wszyscy, że iest zaszczytem wieku, przeciwnie poki kto na urzędzie będący godnie sprawował swoią funkcyą, poty miał y zaszczyt, skoro go iuż nie ma, aliści y zaszczyt ustaie, więcey go nie znaią, á tak twierdzić można, że zaszczyt iego bardziey był przywiązany do jego urzędu, niż do jego osoby, y że przedał swoy zaszczyt przedawszy swoy urząd.

Zastanowiwszy myśl na tym punkcie, ubolewam niepomału nad temi ludźmi, ktorzy nie maią 40stu albo y 50 tysięcy talerow, żeby sobie tym zaszczyt uczynili, á winszuię tym, ktorzy bez pracy, trudow, fatygi y starania czynią go sobie, zbieraiąc talery.

Z HI-

## Z HISTORYI NATURALNEY.

### *Opiſanie Ptaſzka nazwanego* Kolibri.

---

W Ameryce połnocney w Prowincyi Wirginii, nayciekawſza tam rzecz ieſt ptaſzek zwany *Kolibri*, naymnieyſzy y naypięknieyſzy na świecie. Nie ieſt on więkſzy od pſzczoły, á piękność jego podziwienia godna, piorka iego kolory tęczy wyrażaią y w ſwoiey żywości ieſzcze przewyżſzaią. Szyia ieſt czerwona y świeci iako Rubin, brzuch y ſkrzydełka ſpodem są żołte á po wierzchu zielone, głowa zielonawa y złotego koloru, nogi zas y nosek świetno czarne, oczy są okrągławe á świecą ſię iako dyamenty. Prócz tego samiec ma na głowie czubek, który wſzyſtkie farby całego ciała wyraża miłe brzęczenie wydaie, które gęſte machanie ſkrzydełkami ſprawuie, ſamą tylko rosą y ſokiem drzewnym żyie, które ięzyczkiem od nosa dłuźſzym wysysa. Lubo tak mały ieſt, umie ſię iednak przeciwko ſwoim nieprzyiaciołom obronić, między króremi naywiękſzym ieſt nazwany *Dickſchnabel* (grubego nosa) ptak w prawdzie duży, ale nieobrotny.

Ten

Ten się rad młodemi Kolibrami żywi, które z gniazd w niebytności Rodziców wybiera, bo w przytomności zdobycz mu się nie udaie, ale do potyczki przychodzi, w którey on pospolicie przegrywa. Albowiem stare Kolibry pod skrzydła mu wlatuią, y tak długo noskiem swoim w ciało dziubią, aż ucieknie albo na placu polegnie.

Wirginiani, podostatkiem tych ptaszków w swoich izbach w klatkach chowaią, y miodem albo cukrem z wodą zmięszanym karmią, lecz nie dłużey tam iak dwa miesiące żyią, lubo wszelkie staranie łożą, aby ie do Europy sprowadzono, iednak to się nie udało, bo na morzu w kilka dni, zdychały.

---

## *Produkta Cudzoziemskie.*

Lubo ieszcze nie są w stanie doskonałym Komercya w Państwach Jego Cesarsko-Krolew: Mci, postaremuż ich produkta znaczny okazuią chandel Austryacki, albowiem od Roku 1780. od 1. Listopada aż do 25. Października w Roku 1783. wprowadzono do samego Wiednia.

Wo-

Wolku z Węgier - 198,682 funtow.
Z Polski - - 1055,062 funtow.
Z Austryi - - 3,130 funtów.

---

*Wszystkiego* 1256,874.

Miodu ze wszystkich Państw dziedzicznych obrachowawszy, nie wynosi więcey fontow, nad 625,080.

---

*Rozmaite osobliwości o Rybach.*

W *Mildeburgu* w Hollandyi złapano Rybę wielkości osobliwszey y bardzo rzadkiey, gdyż długość iey była 84 stop szerokość 36 stop ważyła fontow 8000. á sama tłustość z niey fontow 2070.

*W Domburgu w Zelandyi* podobnież złapaną Rybę tak eysze długości, lecz 16. stop tylko szerokości w szczekach tey Ryby naliczono 48 zębow wielkich.